

Izvorni znanstveni rad
UDK 301.17
Primljeno u lipnju 1980.

ETNICITET I KLASA: PERSPEKTIVE POKLAPANJA I RAZILAŽENJA

Vjeran Katunarić

Filozofski fakultet, Zagreb

SAŽETAK

Razvoj klasnih društava uvijek je pod utjecajem dinamike međuetničkih odnosa. Za položaj i razvoj etničkih grupa u društvu najznačajniji momenat je stupanj poklapanja etničke i klasne pripadnosti. Do smanjenja te podudarnosti došlo je najranije u zapadnim društvima, što je u vezi s relativno brzim nestankom kastinskih društava. Općenito, međusobna nezavisnost kriterija etničke i klasne pripadnosti može se uzeti kao jedan od indikatora stupnja demokratizacije društva.

Tendencija raspršenja etniciteta i međuetničkih prožimanja bitan je društveni proces u višetničkim društvima. Ta se tendencija u vidu optimističke ideologije društvene integracije nekoliko puta pojavljivala u američkoj historiji. U najnovijoj verziji, tendenciji etničke pripadnosti daje se u SAD prvorazredno značenje. Etnicitet postaje glavni oblik grupne integracije pojedinca u društvo, čime je definitivno napuštena ideologija »melting pota«. No u jednoj i drugoj verziji etnicitet ima istu ulogu a ta je da se klasna pripadnost učini sekundarnom ili pak sasvim nevažnom. U vezi s tim kritički su razmotreni rezultati jednog opsežnog istraživanja o položaju etniciteta u SAD u najnovije vrijeme, gdje se jasno ukazuje na granice etničkog optimizma.

U zaključku je raspravljeno pitanje u kojoj mjeri etnički pluralizam predstavlja pravu zamjenu za slobodni kulturni pluralizam, a u kojoj mjeri predstavlja mit koji prikriva probleme društvene integracije. Kao odgovor na to pitanje, autor iznosi svoje mišljenje da etnicitet ima značajnu protektivnu funkciju za pojedinca u periodu početne i nagle industrijalizacije, kada tržište razara sve oblike grupne intimnosti u društvu i stvara klase kao agregate anonimnih pojedinaca. Ali ako se etnicitet uzima kao projekat grupnog života jednog »besklasnog društva«, tada se radi o jednoj izrazito konzervativnoj orijentaciji, gdje se etnicitet postavlja kao krajnja granica ljudske identifikacije u društvu.

1. SOCIJALNO-HISTORIJSKI PRISTUP

Razvoj klasnih ili civiliziranih društava u uskoj je vezi s dinamikom međuetničkih odnosa. U toj vezi ističu se dvije karakteristike:*

1) Starija društva pokazuju veću podudarnost između klasne i etničke pripadnosti ljudi. Prototip takve podudarnosti su kastinska društva starog Egipta, Indije i donekle Rimskog imperija. »Kasta«¹, pojednostavljeno definirano, znači da pripadnici jedne etničke skupine pripadaju jednoj određenoj klasi. Među klasama-etnicitetima u pravilu nema dodira, nema vertikalne pokretljivosti, tako da pripadnici kasta i generacije njihovih potomaka ne mogu računati na nikakve šanse da promijene svoj položaj.

2) Razvojem k srednjevjekovnim i industrijskim društvima povećava se raspršenje etničkih skupina u klasne sisteme tih društava.

Raspršenje ipak nije pravilno i ne napreduje kontinuirano. Ta karakteristika prvenstveno se odnosi na zapadna društva jer se u njima pojavljuju veća očekivanja u pogledu etničkog raspršenja. Zapadna društva stvorila su mitove društvene jednakosti i demokratizacije koji bi se trebali odnositi i na međuetničke odnose: etnicitet bi i dalje postojao, ali samo kao sociokulturna a ne kao socioekonomska kategorija. U zapadnim društvima pored nesumnjivog međuklasnog otvaranja — koje je popraćeno političkim reprezentiranjem klasnih interesa, konsenzusom i institucionalizacijom konflikata — javljaju se i recidive etničkih stratifikacija starijeg tipa. Tako je proces etnocentrički, tj. odnosi se samo na dominantne etničke skupine. U odnosu na zapadna društva, nezapadna društva pokazuju, osobito poslije uspostavljanja svjetskih tržišnih i kulturnih komunikacija u 19. stoljeću, sve veću zavisnost. Ta se zavisnost (izuzev sovjetskih tipova društava u kojima su, valja napomenuti, klasni odnosi relativno bolje istraženi i poznati nego međuetnički odnosi) očituje u takozvanoj »dualističkoj«² strukturi društva. »Dualistička«³ struktura sadrži razvijeni industrijski sektor, koji međutim, obuhvaća mali dio stanovništva, industrijske radnike, birokraciju i elitu bogatih vlasnika i uglavnom se nalazi pod vanjskim utjecajem, dok veći dio čini tradicionalni sektor, koji obuhvaća staru uslužnu privredu s tradicionalnim srednjim slojevima i agrarnim stanovništvom. U tradicionalnom sektoru, i u njegovom odnosu prema modernom industrijskom sektoru, zadržale su se pored starih klasnih odnosa i stare međuetničke distance. One se mijenjaju mnogo sporije nego na Zapadu.³ Upravo iz tradicionalnog sektora u novijoj se historiji regrutiraju migranti koji stvaraju etničke manjine u razvijenim zapadnim društvima.

Formiranje dominantnih etničkih skupina u zapadnim društvima bio je dug historijski proces. U Zapadnoj Evropi on je trajao od propasti Zapadnog

* Referat na jugoslavensko-američkom seminaru »Uloga etniciteta u američkom društvu« održanom u Dubrovniku od 13. do 17. listopada 1980. godine.

¹ Vidi: M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Dritter Teil, Tübingen 1922, str. 631—640; G. Hartfiel, *Soziale Schichtung*, München 1978, str. 51—53; G. D. Berreman, *Caste in India and the United States*, *American Journal of Sociology*, 1960, September, str. 120—127; G. Balandier, *Anthropologie politique*, Paris 1969, str. 65—144.

² Vidi: B. F. Hoselitz, *Interaction Between Industrial and Pre-industrial Stratification Systems*, u: *Structured Social Inequality*, (edited by C. S. Heller), Macmillan, 1969, str. 421—427.

³ Vidi na primjeru srednje i Južne Amerike studiju J. Pitt-Riversa, *Race, Color, and Class in Central America and Andes*, u: *Structured Social Inequality*, str. 380—386.

rimskog imperija sve do 19. stoljeća, dočim u SAD takvo formiranje je počelo veoma kasno, u 18. i 19. stoljeću. Postoji jedna velika razlika između tih dviju zapadnih regija: u Zapadnoj Evropi formiranje nacija bilo je uglavnom završeno poslije revolucija 1848. godine. Stvoreni su čvrsti nacionalni okviri i uspostavljeni su jasni odnosi superordinacije prema manjinskim etničkim skupinama i prema svim potencijalnim migrantima koji će tek formirati manjinsku etničku skupinu. U to vrijeme, teritorij SAD bio je još intenzivno naseljavan od migranata pripadnika postojećih evropskih nacija. Ono što se tada u SAD kristaliziralo bili su odnosi rasne dominacije bijelaca nad crncima, Indijancima i djelomice nad pripadnicima žute rase. Ali dominantna etnička skupina unutar bijele rase, uzmu li se kao referentne grupe evropske nacije, nije uspostavljena, a teško je reći, kao što ćemo kasnije vidjeti, da je danas takva skupina uspostavljena.

U dvadesetom stoljeću a osobito poslije drugog svjetskog rata, dinamika međuetničkih odnosa u SAD i Zapadnoj Evropi postaje u jednom aspektu veoma slična. Nove imigrantske etničke skupine, pošto je već odavno završen period liberalnog useljavanja i »slobodne konkurencije« za pozicije u novoj zemlji, nailaze na čvrstu distancu izgrađenu od strane domaćih etničkih skupina. Rezultat toga je diskriminacija popraćena ksenofobijom. Te pojave proizlaze iz činjenice što je ekonomski sistem i sistem društvene stratifikacije u zapadnim zemljama već sasvim formiran i što su većinske i manjinske etničke skupine koje su prije došle, zauzele ključne pozicije u njima. Diskriminacija i ksenofobija općenito proizlaze iz jednog primitivnog i univerzalnog pravila o »zaposjedanju teritorija«. Grupe koje su prije zauzele teritorij i uspostavile institucionalnu kontrolu nad njim ne dozvoljavaju novodošlim grupama dublju penetraciju u sistem. Dominantna etnička skupina, a skupa s njima i subdominantne ili koalicijske manjinske etničke skupine ponašaju se tako da novim etničkim manjinama prepuštaju poslove i zanimanja koja se smatraju manje vrijednima, a same se još čvršće vezuju uz privilegirane pozicije u društvu. Posljedica takvih odnosa je unutrašnje zbijanje skupina. To se često događa u novijoj historiji zapadnih zemalja. Samo po sebi, to protivrječi logici društvenog povezivanja što ga diktira klasni sistem industrijskog društva, protivrječi ekonomskim motivima ponašanja. U vezi s tim, sociolozi koji ispituju novu evropsku imigraciju ističu da logika etničke stratifikacije danas predstavlja »neofeudalnu« tendenciju.⁴

Da li će etnicitet imati progresivan ili konzervativan značaj u društvu, zavisi o tome da li će on postati značajna društvena grupa i nakon relativnog opadanja značaja klasnih razlika u društvu, da li će opstati samo kao socio-kulturna kategorija. Moderni društveni konzervativizam je utoliko teže rješiv, jer se njegovi problemi ne mogu usporediti s problemima društva kastinskog ili feudalnog tipa, zato što se suvremeni podređeni etniciteti ne mogu »pomicirati« sa svojom sudbinom, tj. ne mogu svoj niski društveni položaj prihvatiti kao svoju životnu filozofiju i spremni su da problem rješavaju sukobima.

Shvaćanje koje smo izložili ne znači, naravno, da društvenog konzervativizma nema u kulturno homogenim i monoetničkim društvima. Etniciteti sami po sebi nisu izvor društvenog konzervativizma, nego više jedno veoma

⁴ H. J. Hoffmann-Nowotny, Soziologie des Fremdarbeiterproblems, Stuttgart 1973, str. 29.

prikladno legitimno simboličko sredstvo za utvrđivanje klasnih razlika i drugih oblika društvene represije. U kulturno homogenim društvima konstruiraju se druga legitimna simbolička sredstva dominacije, kao što su npr. »unutrašnji neprijatelji«, »religiozni ljudi«, »ateisti«, »birokracija« itd.

2. RASPRŠENOST ETNICITETA U KLASNOM SISTEMU AMERIČKOG DRUŠTVA

Ovo poglavlje posvetit ćemo knjizi A. M. Greeleya »Etnicity in the United States«⁵. Ta knjiga baca više svjetla na prirodu veze između etniciteta i klasne pripadnosti u američkom društvu. Naš kritički komentar bit će, također, prilagođen tom pitanju, kao i pitanju, o kojem ćemo raspraviti u slijedećem poglavlju, o mogućnosti stvaranja etnokulturnog pluralizma na nerepresivnoj osnovi.

Greeley je pošao u opsežno istraživanje značaja etniciteta iz specifičnih pretpostavki o američkom društvu. Po njegovu mišljenju, dva mita predstavljaju najveću smetnju istraživačkom pristupu američkom društvu: prvi mit je »melting pot«, poznata ideologija o stapanju različitih etniciteta u američku naciju; drugi, marksističko shvaćanje da su dominantne razlike u društvu klasne razlike. To je redukcionizam pod čijim se utjecajem, kako napominje Greeley, čak crnački i ženski pokret smatraju klasnim pokretima⁶. Oba mita predstavljaju umjetne konstrukcije. Prvim se mitom želi konstruirati transetnička nacionalnost, a drugim zapadnoevropsko nasljeđe kontinuiteta »lijevo-desno« montirati na američki društveni i politički kontakt. Ni jedno niti drugo ne odgovara multidimenzionalnoj prirodi američke političke igre.

S gledišta sociološke teorije, Greeley ukazuje na značaj primarnih društvenih grupa koje su preživjele epohu industrijskog društvenog poretka, usprkos svemu što je išlo za tim da se njihov značaj smanji ili ukloni. One su se ponovo učvrstile i, štoviše, dobile prvorazredno značenje.

Očito je da Greeley time želi ne samo osporiti stavove koji zapostavljaju značaj etniciteta, nego i obrnuti relaciju etnicitet-klasa tako da etnicitet postaje najvažniji oblik socijalne diferencijacije u američkom društvu, dok su ostali oblici diferencijacije manje važni. Ne radi li se tu o novom pokušaju redukcije? U tom svjetlu on redefinira kriterij etničke pripadnosti da bi dobio solidnu osnovu etničkog grupiranja: etnička grupa je suviše difuzna kategorija, jer su pripadnici jedne etničke grupe najčešće međusobno podvojeni. Ono što ih podvaja jest religija. »Religijsko-etnička« pripadnost je osnovna jedinica etničke grupe. U skladu sa svojom već spomenutom pretpostavkom, Greeley tvrdi, da religijsko-etnička pripadnost više nije kao prije samo legitimno simboličko sredstvo za ispoljavanje nekih fundamentalnijih grupnih interesa (ekonomskih, statusnih, političkih), nego da sama ta pripadnost predstavlja osnovnu motivaciju, dakle fundamentalni, neizvedeni interes⁷.

⁵ A. M. Greeley, *Etnicity in the United States*. A. Preliminary Rationnaissance. Wiley and Sons, 1974.

* Nisu nam, na žalost, poznata ni dostupna novija slična istraživanja, koja bi imala približnu reprezentativnost uzorka istraživanja koju ima ova studija, tako nismo upoznati ni s kritikom metodološke vrijednosti Greeleyeva istraživanja.

⁶ Greeley, str. 23.

⁷ Ibidem, str. 52.

Da bi takve pretpostavke bile empirijski podržane, potrebno je, po našem mišljenju, da se ispune slijedeći uvjeti:

1) »Etničko-religijska grupa« mora biti jasno identificirana pomoću indikatora grupne kohezije: stavova, unutargrupne interakcije, kulturnih simbola i aktivnosti, institucionalnih sredstava, relativne prostorne segregacije i interesnog predstavljanja prema vani — prema vanjskim grupama, prema širem društvenom kontekstu i prema društvu u cjelini.

2) Raspršenje pripadnika »etničko-religijske grupe« u statusnom sistemu američkog društva mora biti takvo da ne postoji značajna korelacija između pripadnosti »etničko-religijskoj grupi« i statusne pripadnosti.

Što se tiče prvog uvjeta, postupak identifikacije »etničko-religijskih grupa«, kako ga je proveo autor, veoma je dovršen. Autor se oslonio samo na stavove ispitanika prema religiji, dok je njihova etničko-kulturna pripadnost shvaćena veoma apstraktno. Primjer kojim možemo potkrijepiti našu primjedbu nama je blizak a tiče se grupe takozvanih »katoličkih Slavena«. Po Greeleyevom načelu grupiranja, toj grupi pripadaju svi Amerikanci slavenskog porijekla i katolici, a koji nisu Poljaci. Po nama, to je jedna potpuno virtualna »etničko-religijska grupa«.⁸ Ostale dimenzije ili indikatori grupne pripadnosti gotovo da i nisu istraženi.

To samo ukazuje na jedan općenitiji i mnogo teži, čak najteži problem suvremene društvene znanosti a to je identifikacija »bazičnih« grupnih pripadnosti u suvremenom društvu. Ona se, u najmanju ruku, ne može utvrditi s malim brojem strukturalnih i stavovskih varijabli. S druge strane, postoji problem principijelne prirode što stoji na putu kako konceptualizaciji grupnih pripadnosti tako i njihovom empirijskom istraživanju. Taj je problem poznat u socijalnoj filozofiji i sociologiji kao problem »društvenog nominalizma«. Naime, može li se društvo dijeliti na jedinične pripadnosti — etničke, regionalne, lokalne itd. — a da se ne završi na atomističkom polazištu? Zato su do sada kriteriji za identifikaciju vitalnih grupnih pripadnosti u nekom društvu uvijek bili teorijske prirode; preciznije rečeno, polazi se od određene teorije društvene strukture, bez obzira na to koliko su članovi društva svjesni toga da pripadaju određenoj društvenoj strukturi i na koji način joj pripadaju. Ako ta teorija nije, po Greeleyevom mišljenju, teorija »klasne strukture«, onda je potrebno veoma dobro objasniti koja teorija strukture stoji u pozadini etničko-religijskog pluralizma u američkom društvu.

Što se tiče uvjeta korelacije između etničke i klasne pripadnosti, Greeley je našao da obrazovne profesionalne i novčane elite američkog stanovništva čine Židovi i irski katolici, zatim ih slijede britanski protestanti. Crnci i hispanofonske skupine su na dnu obrazovnih, profesionalnih i novčanih ljestvica, skupa s irskim protestantima kao najnižom anglofonskom grupom⁹. Između tih najviših i najnižih grupa po rangu, nalaze se ostale grupe protestantske

⁸ Vidi mnoštvo podataka koji npr. ukazuju na diferencijaciju hrvatskih i slovenskih katolika u jugoslavenskoj emigraciji u monografiji G. G. Govorchina: *Americans from Yugoslavia. A Survey of Yugoslav Immigrants in the United States*. University of Florida Press, 1961.

⁹ Greeley, str 44

ili katoličke vjeroispovijesti: Nijemci, Skandinavci, Francuzi, Slaveni, Poljaci i Talijani-katolici.

Spomenut podaci standardizirani su pomoću varijabli koje opisuju područja stanovanja pojedinih grupa i dobne kategorije unutar grupe, tj. različite generacije. Rezultati dobiveni na taj način pokazuju:¹⁰ najveći društveni uspon u razdoblju od dvadesetak godina nakon drugog svjetskog rata napravili su irski katolici, a najveći društveni pad imaju irski protestanti. Uspon su donekle imali također britanski, skandinavski i njemački protestanti, talijanski i poljski katolici. Dočim protestanti drugih etničkih grupa bili su silazno mobilni. U najgorem su položaju Crnci: sistem vertikalne mobilnosti koji je poslije rata zadovoljavajuće funkcionirao za skoro sve etničke grupe, nije funkcionirao za Crnce.

Postupak utvrđivanja etničko-klasnih korelacija solidno je proveden, premda je, kao što smo već primijetili, operativni koncept etniciteta takav da većinu korelacija čini prividnim a malo stvarnim. Na što, međutim, ukazuju dobiveni podaci? Jedan od glavnih autorovih zaključaka glasi, da većina međuetničkih razlika ne može biti objašnjena međuklasnim razlikama; tako npr. ne stoji uvjerenje da poslove »plavih ovratnika« obavlja samo »bijeli katolici«.¹¹

Prije svega, takav opći zaključak mnogo je umjereniji od Greeleyeve polazne pretpostavke o nepovezanosti etniciteta i klase u SAD i zato je u osnovi prihvatljiv. Osim toga, dobiveni podaci jasno razdvajaju položaj i perspektive »bijelih« etniciteta od Crnaca i hispano-američkog etniciteta u američkom društvu, što je ipak glavno obilježje socijalno-etničke stratifikacije u SAD.

Američki način života koji predstavlja život velike srednje klase konsolidirao se uz podršku etniciteta evropskog porijekla. U sklopu toga zaista nema između etniciteta značajnih klasnih razlika. Gotovo svi bijeli etniciteti uspješno se snalaze i podjednako postaju stubovi američkog društva. To, međutim, ne važi za Crnce i hispanoamerikance. U tom smislu potrebno je rekonceptualizirati značaj etniciteta i prilagoditi ga rasnom problemu, jer samo relativna neuspješnost grupe »irskih protestanata« ne može značajnije promijeniti sliku o uspješnosti i relativnoj statusnoj homogenosti bijelih etniciteta.

Međutim, dati odgovor na pitanje zašto »obojeni etniciteti« perpetuiraju loš socijalni položaj i lošu perspektivu nije nimalo lako i jednostavno. Uzroci takvom stanju su višestruki: historijski, kulturni, ekonomski i politički. Ovdje ćemo naznačiti samo neke elemente za analizu pojedinih uzroka. Historijskim nasljeđem američkih Crnaca dominira činjenica da su oni ne tako davno bili robovi. Nasljeđem hispanoameričkih grupa dominira druga činjenica da su oni, za razliku od drugih imigranata, najčešće privremeni imigranti i da su noviji imigranti, što osobito vrijedi za meksičke radnike u južnim pograničnim dijelovima SAD. što se tiče kulturnih hendikepa obiju grupa, oni su

¹⁰ Isto, str. 64—87.

¹¹ Isto, str. 319—320.

veoma složene prirode jer su istovremeno i uzrok i posljedica diskriminacije. Te grupe najteže prihvaćaju vrednote industrijalizma i moderne organizacije rada te odgovarajući stil života. To što oni odbijaju život moderne Amerike i radije prihvaćaju život u getoima velikih gradova s devijantnim oblicima društvenog ponašanja, proizlazi ne samo iz kulturnih indispozicija nego iz anomijske društvene situacije koja je jednom stvorena u napetim odnosima s pripadnicima bijele većine. Tako činjenica da i dalje postoji diskriminacija prema njima, usprkos jednakosti koju propisuje zakon, izaziva kod njih nepovjerenje u institucionalni poredak i u osnovne vrijednosti na kojima počiva način života moderne Amerike. Posljedica toga su nizak ekonomski status porodica, mali izbor zanimanja i loši izgledi za društveni uspon. Najzad, s druge strane, anomijska situacija koja je stvorena ne izaziva samo socijalnu patogenezu apolitičkog tipa, nego može izazvati i aktivnu političku opoziciju — od one sa stajališta većine prihvatljive, institucionalno-predstavničke do militantne opozicije koja se može služiti i terorom, kao što je to bilo u nedavnoj prošlosti. Stvaraju se novi vidovi unutrašnjeg otpora u vidu kontrarasizma, crnačke »kontrakulture« itd., koji ukidanje diskriminacije čine mnogo težim nego prije.

Budući da se radi o jednoj etničko-rasnoj stratisfakciji u suvremenom društvu, ono što je čini problematičnom nije nedostatak bilo koje vertikalne mobilnosti donjih etniciteta-stratuma. Radi se o izrazitoj razlici u diferencijalnoj društvenoj pokretljivosti. Ne može se reći da ekonomski status crnačke manjine, u apsolutnim terminima, danas nije bolji nego prije nekoliko desetljeća i ne može se poreći da mnogi Crnci pripadaju američkoj srednjoj klasi. No u usporedbi s ostalim grupama, taj je efekat najmanji. Valja dodati, da se taj mali efekat mobilnosti i ne osjeća kao društveni problem u periodima društvenog blagostanja i prosperiteta. Ali on se veoma jako osjeća u periodima kriza za koje važi pravilo da oni koji su do tada relativno loše stajali sada prolaze apsolutno loše. To proizlazi iz selektivne prirode društvenog sistema. On regulira proizvodnju i distribuciju privilegija u vidu obrnutih »sankcijskih piramida«: u periodu prosperiteta, u odnosu na donje grupe, piramida nagrada stoji naglavce, a u periodu krize piramida kazni stoji uspravno. To je način na koji funkcioniraju svi klasni sistemi. Klasni sistem je dominantni oblik korišćenja izvora moći (profita i političke moći) u datom društvu. Nije moguće stvaranje nekog »paralelnog društva« koje bi počivalo na drugom načelu stratisfakcije, a koristilo bi iste resurse moći. Tako npr. mišljenje da ekonomski deprivilegirane etničke skupine ipak imaju veliku (potencijalnu ili aktualnu) političku moć još je uvijek iluzija. Ono što, međutim, nije iluzija to je da ljudi istog ili sličnog klasnog položaja imaju pored istih i različite kulturne i političke orijentacije. Ali taj pluralizam je više ljudska karakteristika nego karakteristika strukture moći društvenog sistema. Pluralizam kulturnih i političkih interesa svakako ukazuje na to da klasni sistem nije dovoljan za zadovoljenje ljudskih potreba i interesa, ali u isto vrijeme to ne znači da taj pluralizam postaje osnova društvenog života. Stoga zaključujemo, da ideja o etnicitetu kao osnovnoj grupi u američkom društvu još uvijek predstavlja ideju koja »dubi na glavi«.

3. ŠTO ODRAŽAVA »KULTURNI PLURALIZAM«?

Danas se često u red modernih mitova svrstava i mit o »kulturnom pluralizmu«.¹² Kada se to tvrdi, onda se očito aludira na činjenicu da je kulturni pluralizam nešto nestvarno. To se argumentira s dvije činjenice. Prva činjenica odnosi se na snažnu tendenciju k niveliranju sociokulturnih razlika koju podržavaju masovna potrošačka kultura i moćna suvremena država kojoj je u interesu da nametne jedinstvenu društvenu i političku ideologiju. Druga činjenica odnosi se na postojanje kulturnog pluralizma onakvog kakvog ga danas poznajemo: tamo gdje postoje izrazite sociokulturne razlike postoje i izrazite društvene nejednakosti. Jednom riječju, ako pluralizam treba označavati korijenite razlike u načinu života različitih društvenih grupa u jednoj zemlji, onda to nije moguće sve dok postoji jednodimenzionalni svijet rada u kojem članovi društva ipak provode najveći dio svog životnog vremena. Ako danas postoje, na primjer, izrazite etnokulturne razlike u društvu, i što su one dublje, to samo odražava interes pripadnika onih etniciteta koji su deprivilegirani da svoj socijalni identitet nađu unutar etničke supkulture, jer u dominantnoj kulturi ne mogu ispuniti svoja očekivanja i osjećaju se tuđincima, »građanima drugog reda« i slično.

U osnovi prihvaćamo takvu kritiku kulturnog pluralizma. Ipak, valja nešto više reći ne samo o kulturnom pluralizmu kakav je danas, nego i o kulturnom pluralizmu kao projektu, dakle kao o nečemu što bi trebalo doći iza negacije postojećeg kulturnog pluralizma.

Suvremena diskusija o kulturnom pluralizmu ima različiti smisao u zapadnoevropskom i američkom kontekstu, kada se govori o dugoročnoj strategiji razvoja koja se tiče svih društvenih slojeva i etnokulturnih grupa. Kada se govori o integraciji etničkih manjina sa stajališta društvenih grupa, tada diskusije o pluralizmu u Evropi i Americi imaju mnogo sličnosti. Takve se diskusije u Evropi sada vode u vezi s perspektivom »druge generacije« stranaca. Sudeći po nekim dosadašnjim spoznajama, postoje različiti izgledi za različite etnicitete »druge generacije« u pogledu toga koliko će se uspješno asimilirati u evropskim društvima, odnosno koliko u tome neće uspjeti i pretvoriti se u diskriminirane etničke supkulture i manjine, što bi bilo slično američkom iskustvu s diferencijalnom društvenom pokretljivošću.

Postoji općenitija i mnogo utjecajnija diskusija o pluralizmu u zapadnoevropskim državama koja nije u neposrednoj vezi s imigrantskim stanovništvom. Takva tema dolazi od strane evropske ljevice koja se nastoji osloboditi starih shvaćanja. Pri tom se tema o kulturnom pluralizmu produbljuje u ekonomskoj i političkoj dimenziji kojih nema u tipičnoj etničkoj problematici. Nasuprot klasičnom konceptu »radničke klase« ističe se ideja demokracije u vidu participacije, eksperimenata s industrijskom demokracijom i radničkom kontrolom, a nasuprot uniformizmu komunističke »internacionale« ističu se međunarodne razlike i neprenosiva iskustva o razvoju demokracije, odbacuju se »modeli« razvoja, itd.

¹² Vidi: J. Playford, *The Myth of Pluralism*, u: *Decisions, Organizations and Society* (edited by F. G. Castles, D. J. Murray and D. J. Potter), Penguin 1971, str. 364—375.

Ipak ta vizija koju ljevica ima o pluralizmu zadržala je dva klasična marksistička shvaćanja i njima pridaje trajnu vrijednost. Prvo je shvaćanje o ograničenim mogućnostima razvoja industrijskog društva na principu rasta profita; to je shvaćanje, valja dodati, ponovo aktualizirala suvremena ekološka kriza i stanovita atmosfera o ograničenim resursima koja se nametnula suvremenoj ekonomiji. Suština je tog shvaćanja da se pluralizam može ostvariti tek na bazi redistribucije moći u korist deprivilegiranih društvenih slojeva. To podrazumijeva dvije stvari: da stvarnu društvenu jednakost nije moguće izgraditi uz stalno povećavanje bogatstva i moći, jer to povećava socijalne razlike što proizlazi iz principa koncentracije bogatstva i moći i, kao drugo, podizanje neekonomskih kvaliteta društvenog života, jer je socijalni i kulturni pluralizam moguć tek onda ako su ljudi za nove orijentacije više zainteresirani nego za povećavanje bogatstva i moći. Bogatstvo i moć su unifikacijske a ne pluralističke vrijednosti.

Drugo shvaćanje koje je sačuvalo svoju vitalnost je teorija otuđenja. Suština te teorije mogla bi se uproščeno sažeti u shvaćanju da je kultura izvor iz koje pojedinac može crpiti naknadu za sve ono što gubi u svijetu rada i institucionalnih imperativa. To je shvaćanje podjednako zastupljeno u optimističkoj varijanti teorije otuđenja, kakva je marksistička, kao i u pesimističkoj varijanti, kakvu zastupa frojdizam. Optimistička varijanta stoji na stajalištu da je razotuđenje moguće jedino ako kulturni sadržaji — obrazovanje, umjetnost i igra — dobiju primarni značaj u društvu, tj. ako se reducira rad kao izvor bogatstva. Pesimistička varijanta stoji na stajalištu da kultura uvijek ima funkciju kompenzacije, tj. da ne može predstavljati vitalnu alternativu radnoj prisili i institucionalnoj pokornosti jer je čovjek biće koje svoje destruktivne impulse potiskuje i preobražava u nešto konstruktivno samo putem rada i institucije.

Ova vrsta diskusije izgleda za američki kontekst suviše »ulijevo«. U odnosu na oba fundamentalna teorijska shvaćanja, američka shvaćanja se, po našem poznavanju situacije, jasno razlikuju. Kao prvo, teorija o ograničenim resursima, smatramo, još se ne uzima ozbiljno u obzir pa se još pretpostavlja da samo daljnje povećanje ukupnog blagostanja društva može dovesti do smanjenja socijalnih razlika i time do stvaranja povoljne atmosfere za problematiku kulturnog pluralizma. Drugo, teorija otuđenja, a to logično proizlazi i iz prethodnog stava, primjenjuje se uglavnom kao određena psihološka teorija ponašanja. Nužna je, naime, ako se kao dominantna strateška orijentacija društva uzima porast bogatstva i moći, da se ono što se tomu ne prilagođava smatra disfunkcionalnim i devijantnim u jednom patogenetskom smislu. Tradicionalni američki optimizam stoga je teško primijeniti na sve društvene slojeve i etnicitete. Tako, na primjer, pojava kriminaliteta unutar crnačkog stanovništva i njen porast teško da može biti shvaćena drugačije nego kao dokaz trajne neprilagođenosti za koju u postojećim mehanizmima društvene adaptacije nema lijeka. Ako se smatra da to ne mora biti tako, onda je, čini nam se, potrebno mijenjati osnovna shvaćanja o društvenom razvoju.

U SAD je tokom šezdesetih godina jedan dio omladinskih pokreta nastojao da problem otuđenja rješava iza paravana funkcionalističke psihologije.

Oni su svoje napore usredsredili na projekat stvaranja »kontrakultura«. To su bili zameci novog shvaćanja kulture. Kultura je trebala biti ne samo novi izvor obrazovanja, nego i novi izvor društvenog načina života kojim bi se mladi suprotstavili industrijskim načelima društvenog poretka. No, pravi cilj nije postignut a nije ni bio ozbiljno shvaćen: kako drugačije raditi, proizvoditi i privređivati, da to bude i trajno i da ne naruši zdravlje ljudi, njihov psihički integritet i ljudsko dostojanstvo?

Iako omladinski pokreti nisu uspjeli uspostaviti alternativu koju su željeli, oni su pokrenuli veoma važno pitanje. Njihov neuspjeh nije i uklonio problem — krizu identiteta i potrebu za raznovrsnošću društvenog života koju na apstraktan način izražava ideja pluralizma kultura. Umjesto spontanijih pokreta koji su nestali sa društvene scene, interesi su sada usmjereni na etničke kulture. Premda etniciteti predstavljaju mnogo trajnije oblike kulturne raznolikosti u društvu od onih koje nude dominantna kultura i povremeni opozicijski pokreti, pitanje je da li se unutar etničke kulture mogu naći odgovori kojih u samom društvu nema. Iluzorno bi npr. bilo očekivati, da bi netko unutar etničkih manjina mogao naći obrasce socijalne jednakosti, antiautoritarnog upravljanja i odlučivanja, pogotovo u onim etnicitetima gdje je tradicionalizam mnogo jači nego u modernom sektoru američkog života. Zato sumnjamo da je suvremeni interes za kulturnim pluralizmom u neposrednoj vezi s onim što etničke (sup)kulture mogu pružiti.

Da bi se demistificirao interes za etničkim kulturama, potrebno je razlučiti motive etničke pripadnosti nekada i sada. Interes za etničkom pripadnošću u imigrantskoj generaciji u periodu »ranoindustrijskog« razvoja prije svega odražava potrebu za zaštitom. To je bilo pogotovo važno kada legislativa još nije bila sasvim uspostavljena i kada su rivalitet i međuetnička diskriminacija u trci za poslom, zaradom i prestižom bili daleko više izraženi nego sada. Interes za etničkim porijeklom i pripadnošću koji se danas javlja među trećom ili četvrtom generacijom bijelih doseljenika u SAD odražava jedno drugo stanje. On odražava jedno otuđenje specifično za »postindustrijski« period razvoja društva. Ako se iz tog interesa izbaci sve ono što proizlazi iz trenutačne društvene mode ili neke političke kampanje koja iz nekih svojih razloga ističe značaj etniciteta, preostaje da se ispita u kakvoj vezi stoji potreba za etničkim supkulturnim identitetom s iskustvima pojedinaca u modernoj društvenoj organizaciji rada u SAD. Interes pripadnika treće ili četvrte generacije doseljenika o svojem porijeklu ne možemo objasniti kao reakciju na tobožnju diskriminaciju koju on doživljava u svakodnevnom životu suvremene Amerike. On se gotovo ni po čemu ne razlikuje od »običnih« Amerikanaca, najmanje po jeziku kojim govori ili bojom kože. S druge strane, neka njegova stvarna veza s etnicitetom iz kojeg potječu njegovi preci i ne postoji. Postoji samo jedan dosta neodređen interes. No motivi koji izazivaju takav interes svakako su izvjesniji. Oni ukazuju na krizu identiteta, što je vjerojatno već normalna posljedica prilagođavanja modernog Amerikanca u svijetu rada kojim vladaju impersonalne organizacije. Kao pojedinac, moderni pripadnik srednje klase nije ni obespravljen, a ima svakako i dovoljno prihoda. Ali osjeća se da se kao ličnost ne može potvrditi, jer moderna organizacije dodjeljuje mu strogo određenu ulogu i favorizira samo one njegove sposobnosti koje doprinose uspješnom igranju te uloge, dok druge spo-

sobnosti odstranjuje kao nepotrebne. Pitanje je, međutim, da li mu interes za etničkom kulturom može zadovoljiti viša očekivanja i neće li se on uskoro u tom traganju za identitetom razočarati?

Ovo što smo dosad iznijeli, čime smo u određenoj mjeri radikalizirali problem kulturnog pluralizma i time se udaljili od problema koji su, kada se u SAD govori o etnicitetima, neposredniji i konkretniji, ipak važi uglavnom za američku srednju klasu i radničku klasu u širem smislu. Crnačka i hispanoamerička skupina žive u raskoraku s »postindustrijskim« dostignućima američke srednje klase i njenim manifestacijama otuđenja. Tu etnicitet još ima funkciju zaštite i bijega pa je uzaludno u njemu tražiti izvor emancipacije.

Vjeran Katunarić

Ethnicity and Class: Perspectives on Correspondence and Divergence

S U M M A R Y

Development of class societies is always influenced by the dynamics of intra-ethnic relations. The most important factors determining the position and development of ethnic groups within a society is the degree of correspondence between ethnic and class affiliations. That correspondence was first reduced in Western societies, relating to the relatively rapid disappearance of castehood societies. The mutual independence of criteria for ethnic and class affiliation can generally be taken for one of the indicators denoting the degree of democratization of a society.

The tendency of dispersion of ethnicity and intra-ethnic permeating is a prominent social process in multi-ethnic societies. Such a tendency has emerged several times in the American history, in the form of an optimistic ideology of social integration. In the latest version, the tendency of ethnic affiliation has been ascribed primary importance. Ethnicity is becoming the main way of group integration of individuals in the society, and the ideology of »melting pot« has thus been abandoned. However, in both versions ethnicity has the same function, and that is to make class affiliation become of secondary or no importance. In that context, a critical estimate of results of a comprehensive research projekt on the contemporary status of ethnicity in the United States is given, which clearly denoted the boundaries of ethnical optimism.

The conclusion discusses the question on the extent to which ethnical pluralism represents a genuine replacement for a free cultural pluralism, and on the measure in which it is used as a myth covering up problems of social integration. As an answer to the question posed, the author is offering his view on ethnicity having a significant protective function for individuals, in the period of initial and rapid industrialization, when all the forms of group intimacy in the society are destroyed by the market and when classes are formed as aggregations of anonymous individuals. However, if ethnicity is taken as a project of life in a group for a »classless society«, it represents a strikingly conservative orientation placing ethnicity as the outmost limit of human identification in the society.